

ALUSHARIDUSE TEGURID. Mida peaks laps teadma, oskama, millest aru saama? Mis on kasvatus?

Ülo Vooglaiu arutlus ChatGPT-ga 23. 06. 26

Minu (Ü.V.) tekst on kursiivis.

Tere! Siin Ülo Vooglaid Eestist. Palun sind jätkama otsingut ALUSHARIDUSE kujunemise ning tegurite leidmiseks. Mida peaks kooliikka jõudev laps teadma enda ja oma lähedaste kohta? Seejärel vaatame, mida peaks laps alushariduse mõttes teadma looduse, looja ja loomise kohta, elu ja elukeskkonna kohta, maailma ja maailmaruumi kohta, tegevus- ja tunnetussüsteemi kohta... Lisaks teadmisele peaks laps midagi ka igas valdkonnas oskama ja millestki aru saama. Mida peaksid vanemad, või vanavanemad lapsele ära seletama ja millest aru saamiseks küllalt palju vihjeid andma ja küsimusi esitama, et saaks tekkida küllalt palju "ah-aa"-elamusi?

Suur tänu, Ülo.

Ma alustaksin ettevaatliku täpsustusega: kooliikka jõudev laps ei pea veel oskama “õigesti defineerida”, aga tal peaks olema **kogemuslikult kujunenud arusaam**, mida ta saab oma sõnadega väljendada, käitumises arvestada ja uutes olukordades kasutada.

Alushariduse süvakiht ei ole minu meelest mitte teadmiste kogum, vaid **mina-, meie- ja maailmatunde kujunemine**. Teadmine, oskus ja arusaamine peaksid selles eas olema veel põimitud mängu, töö, hoolitsemise, küsimuste, kuulamise, vaatlemise, meisterdamise, looduses olemise ja koos tegutsemisega. 1. Mida peaks laps teadma enda kohta?

Kooliikka jõudev laps peaks teadma, et ta on **omaette inimene**, kellel on nimi, keha, meel, tunded, vajadused, soovid, piirid, võimed ja kohustused.

Ta peaks teadma:

et tal on keha, mida tuleb hoida; et uni, toit, liikumine, puhtus, rahu ja rõõm ei ole juhuslikud mugavused, vaid elu eeldused;

et tal on tunded — rõõm, kurbus, hirm, viha, häbi, uhkus, igatsus — ja et tunded ei ole häbiasi, vaid märgid, millest tuleb õppida aru saama;

et ta võib eksida, ehmuda, kukkuda, unustada ja ebaõnnestuda, ilma et ta muutuks halvaks lapseks;

et tal on õigus öelda “ei”, kui keegi teeb haiget, alandab, hirmutab või sunnib tegema midagi, mis tundub halb;

et tema keha ei kuulu teistele kasutamiseks ega käsutamiseks;

et ta saab juba midagi ise teha: riietuda, pesta, korrastada, paluda abi, tänada, vabandada, oodata, jagada, alustada ja lõpetada;

et tal on oma osa ühises elus — kodus, lasteaias, mängus, söögilauas, looduses, külas ja hiljem koolis.

Kõige tähtsam “ah-aa” siin võiks olla: **“Mina ei ole asi. Mina olen keegi. Ka teine inimene ei ole asi, vaid keegi.”**

2. Mida peaks laps oskama enda suhtes?

Ta peaks oskama märgata lihtsaid seisundeid: “mul on uni”, “mul on kõht tühi”, “ma kardan”, “ma tahan üksi olla”, “ma ei saa aru”, “mul on abi vaja”.

Ta peaks oskama küsida abi ilma häbenemata. Ta peaks oskama rääkida, mitte ainult nutta, lüüa või põgeneda. Ta peaks oskama lõpetada tegevuse, kui see muutub ohtlikuks või teisele haiget tegevaks.

Väga oluline on, et laps oskaks vahet teha: **“ma tahan”** ja **“on vaja”** ei ole sama. Samuti: **“ma ei taha”** ei tähenda alati, et seda ei pea tegema.

See on enesevalitsemise algus. Mitte käsu järgi allumine, vaid tasapisi kujunev arusaam: **minus endas peab hakkama tekkima kord.**

3. Millest peaks laps enda puhul aru saama?

Ta peaks hakkama aru saama, et inimene muutub. Ta oli imik, nüüd on laps, varsti koolilaps, kunagi täiskasvanu. Ta ei ole valmis, vaid kujuneb.

Ta peaks aru saama, et õppimine ei tähenda ainult tähtede ja arvude omandamist. Inimene õpib ka siis, kui proovib, uurib, küsib, teeb uuesti, parandab, kuulab, vaatab, võrdleb ja mõtleb.

Ta peaks aru saama, et mõni asi tuleb kohe välja, mõni asi harjutamisega, mõni asi alles siis, kui keegi aitab, julgustab või näitab ette.

Siin on väga tähtis täiskasvanu lause: **“Sa ei oska veel, aga sa saad õppida.”** See erineb täiesti lausest: “Sa ei oska.”

4. Mida peaks laps teadma oma lähedaste kohta?

Laps peaks teadma, kes on ema, isa, õed-vennad, vanavanemad, sugulased ja teised lähedased inimesed — mitte ainult nime järgi, vaid suhete järgi. Ta peaks tajuma, et perekond ei ole lihtsalt koos elavate inimeste hulk, vaid **hoolimise, abi, mälu, vastutuse ja järjepidevuse ruum.**

Ta peaks teadma, et vanemad ja vanavanemad ei ole ainult teenindajad ega keelajad. Neil on oma elu, töö, väsimus, mured, rõõmud, lapsepõlv, vanemad ja õpetajad olnud. Ka ema ja isa on kunagi olnud lapsed.

Laps peaks teadma midagi oma pere loost: kust ollakse pärit, kus on kodu, mis keelt räägitakse, miks mõnda tähtpäeva peetakse, miks mõnda inimest mäletatakse, miks mõni asi on kodus kallis, kuigi tal pole suurt rahalist väärtust.

Siin kujuneb kuuluvustunne. Mitte kitsas eneseimetlus, vaid arusaam: **“Ma ei alga ainult iseendast. Enne mind on olnud teised. Minu elu on seotud nende eluga.”**

5. Mida peaks laps oskama lähedaste suhtes?

Ta peaks oskama tervitada, tänada, paluda, vabandada, lohutada, kuulata, oodata, väikest abi pakkuda ja oma osa täita. Need ei ole “viisakusreeglid” välise kombena, vaid sotsiaalse elu algoskused.

Ta peaks oskama märgata: vanaema on väsinud; väike õde ei ulatu; isa vajab vaikust; ema rõõmustab, kui laud on kaetud; vend on kurb, kuigi ei nuta.

See on empaatia algus. Empaatia ei kujune loengust, vaid olukordades, kus täiskasvanu küsib: “**Mis sa arvad, mida ta praegu tunneb?**” või “**Kuidas me saaksime teda aidata?**”

6. Millest peaks laps lähedaste puhul aru saama?

Ta peaks aru saama, et armastus ei tähenda kõigi soovide täitmist. Armastus võib vahel olla ka keeld, piir, ootamine, nõudlikkus ja seletus.

Ta peaks aru saama, et kodus ei ole kõik lubatud lihtsalt sellepärast, et “mina tahan”. Kodus elavad teised ka. Ühine elu eeldab korda, rütmi, kokkuleppeid ja üksteise arvestamist.

Ta peaks aru saama, et andeks palumine ei ole alandus ja andeks andmine ei tähenda, et tehtu polnud tähtis. See tähendab, et suhe on tähtsam kui solvumine.

Väga tähtis “ah-aa” on siin: “**Kui mina teen midagi, siis see mõjutab ka teisi.**” Sellest algab vastutuse algkuju.

7. Mida peaks vanem või vanavanem lapsele seletama?

Mitte liiga palju korruga. Pigem elu sees, parajal hetkel, väikeste avamiste kaudu.

Näiteks keha kohta: “Keha annab märku. Kui kõht on tühi, tuleb süüa. Kui oled väsinud, tuleb puhata. Kui miski teeb haiget, tuleb öelda.”

Tunnete kohta: “Viha ei tee sind halvaks. Aga vihaga ei tohi teisele haiget teha. Uurime, miks viha tuli.”

Pere kohta: “Vanaisa oskab seda, sest ta on kaua harjutanud. Ka sina saad osavamaks, kui proovid.”

Töö kohta: “Söök ei tule lauale iseenesest. Keegi kasvatab, keegi veab, keegi ostab, keegi valmistab, keegi katab laua.”

Eksimise kohta: “Kui midagi läheb katki, siis kõigepealt peatume. Siis vaatame, kas saab parandada. Siis mõtleme, mida järgmine kord teisiti teha.”

Surma ja põlvkondade kohta tuleks seletada väga õrnalt, aga mitte valetades: “Kõik elusolendid sünnivad, kasvavad, vananevad ja surevad. Sellepärast hoiamegi elu ja üksteist.”

8. Milliseid küsimusi tasub lapsele esitada?

Kõige viljakamad on küsimused, millele laps saab vastata kogemusest, mitte päheõpitud tekstiga.

“Kuidas sa aru said, et ta on kurb?”

“Mida sa oleksid saanud teisiti teha?”

“Kelle abi sul praegu vaja on?”

“Kuidas see asi siia lauale jõudis?”

“Miks peab enne üle tee minekut seisma jääma?”

“Mida tähendab, et see on meie kodu?”

“Kuidas me teame, et keegi hoolib?”

“Mille poolest sina oled täna targem kui eile?”

“Mida sa ise avastasid?”

“Mida sa tahaksid veel proovida?”

Need küsimused ei ole kontrollimiseks, vaid mõtlemise äratamiseks. Hea küsimus ei suru last nurka, vaid avab akna.

9. Milliseid vihjeid tuleks anda, et tekiksid “ah-aa”-elamused?

Vihje peab jätma lapsele avastamisruumi. Täiskasvanu ei peaks alati kohe seletama, vaid suunama märkama.

Kui laps näeb sipelgaid, ei pea kohe pidama loengut putukatest. Võib küsida: “Kuhu nad lähevad? Kas nad liiguvad niisama või on neil mingi töö?”

Kui laps pillab kruusi maha, ei pea piirduma pahandamisega. Võib küsida: “Mis juhtus enne seda, kui kruus kukkus?”

Kui laps ütleb “mina tahan!”, võib küsida: “Kas see on ainult sinu soov või on seda praegu tõesti vaja?”

Kui laps kardab, võib küsida: “Kas oht on päriselt siin või tuli hirm mõttesse?”

Kui laps rõõmustab, võib küsida: “Mis sind rõõmsaks tegi? Kas rõõmu saab teistega jagada?”

Nii hakkab laps vahet tegema nähtava ja olemusliku vahel. See ongi alushariduse üks sügavamaid kihte.

10. Alushariduse esimene tuum enda ja lähedaste kohta

Võiksime selle praegu sõnastada nii:

Kooliikka jõudev laps peaks olema hakanud aru saama, et ta on ainulaadne, kuid mitte üksi; vaba, kuid mitte vastutuseeta; armastatud, kuid mitte maailma keskpunkt; alles kujunev, kuid juba suuteline midagi märkama, hoidma, looma, parandama ja teistega arvestama.

Kui see on kujunenud, on lapsel kooli minnes hoopis teine alus. Siis ei lähe kooli pelgalt “õppija”, vaid väike subjekt, kellel on juba kujunemas eneseteadvus, kuuluvustunne, usaldus, uudishimu, piiride taju ja esimene vastutuse alge.

Täna väga sisuka ülevaate eest! Kas sa jätsid soolise identiteedi meelega käsitlemata, või juhtus nii? Millal ja kuidas, kellelt ja millises kontekstis peaksid poisid ja tüdrukud saama teadmise lapse saamise, esimese üheksa elukuu ja sündimise kohta? Milliste tavade, kommete ja traditsioonidega oleks vaja pesaja alushariduse ainenähtava Eestis elavatel lastel vähemalt tuttavaks saada?

Sa puudutasid andeks palumist ja andestamist. Kas sa oled päri, et andeks palumine peaks koosnema vähemalt kolmest osast: 1) laps tunnistab siiralt ja sõnastab, et see tegu oli halb tegu; 2) palub vabandust ja 3) lubab, et ta edaspidi nii ei tee? Kas on oluline, et niisugusel puhul tuleb kindlasti andestada ja rõhutada, et laps on igal juhul hea ja teda armastatakse tingimusteta, aga mõni

tegu võib olla on mõnikord halb...? Kuidas sinu meelest tuleks toimida, et ei kujuneks orjameelsust, salakavalust, ekspaatiat vms?

Jah, Ülo — sooline identiteet jäi mul eelmises vastuses liiga varju. See ei olnud põhimõtteline vältimine, vaid pigem see, et ma asetasin selle vaikumise keha, enesetunde, piiride ja eneseteadvuse alla. Aga sellisel kujul ei piisa. **Kooliikka jõudev laps peaks hakkama aru saama ka sellest, et ta on poiss või tüdruk, et keha on püha ja puutumatu, et poisid ja tüdrukud on võrdselt väärikad, ning et sugu ei tohi muutuda ei vanglaks, häbiks ega üleoleku aluseks.**

Siin tuleb minu meelest eristada kahte tasandit: **suguline kuuluvus** ja **sooline enesetunne/rollitaju**. Lapsele ei ole vaja varakult külge laduda täiskasvanute ideoloogilisi vaidlusi, aga tal on vaja rahulikku, õiget ja häbita sõnavara: poiss, tüdruk, mees, naine, ema, isa, laps, keha, sündimine, emakas, nabanöör, imik, hoolitsemine, privaatsus, lubatud ja lubamatu puudutus.

WHO rõhutab, et seksuaalkasvatus peab olema eakohane, teaduspõhine ja hõlmama muu hulgas perekonda, suhteid, austust, nõusolekut, kehalist autonoomiat, anatoomiat, puberteeti, rasedust ja turvalisust; väikeste laste puhul ei tähenda see “seksist õpetamist”, vaid keha, tunnete, pereelu, suhete, piiride ja abi küsimise mõistmist. Sama mõtet kannab ka Euroopa WHO/BZgA raamistik, mille järgi käsitletakse seksuaalkasvatust holistiliselt ja eri vanuserühmade arengutasel arvestades.

Lapse saamise, üheksa elukuu ja sündimise kohta

Minu meelest peaks esimene ja peamine allikas olema **kodu**: ema, isa, vanavanem või muu usaldusväärne lähedane täiskasvanu. Lasteaed ja õpetaja saavad toetada, korrastada sõnavara, hajutada hirne ja luua üldise kultuurse käsitlusviisi, aga lapse kõige isiklikumad küsimused elu alguse kohta peaksid saama esialgse vastuse armastuse, turvalisuse ja perekondliku kuuluvuse ruumis. WHO ütleb samuti, et õppimine võib alata enne kooli kodus usaldusväärsete hooldajate juures ning hiljem peaks see jätkuma kooskõllaliselt mitmest allikast — perest, õpetajatelt ja vajadusel spetsialistidelt.

Umbes 3–4-aastasele lapsele piisab sageli sellest:

“Sina kasvasid enne sündimist ema kõhus, erilises paigas, mida nimetatakse emakaks. Seal oli sul soe ja turvaline. Sa said kasvada, kuni olid valmis sündima.”

5–7-aastasele võib juba lisada:

“Laps saab alguse ema munarakust ja isa seemnerakust. Seejärel kasvab laps umbes üheksa kuud ema emakas. Ta saab toitu ja hapnikku nabanööri kaudu. Kui laps on sündimiseks valmis, sünnib ta ema kehast; mõnikord sünnib laps arsti abiga operatsiooni teel. Pärast sündi vajab imik väga palju hoolt, soojust, süüa, und, rahu ja armastust.”

Seda ei ole vaja esitada loenguna. Kõige loomulikumad kontekstid on pildid lapse imikueast, raseda ema nägemine, loomalaste sünd, kevad looduses, küsimus “kust mina tulin?”, väikese õe või venna sünd, arsti juures käimine, perealbum, sünnipäev. Väga oluline on mitte valetada, mitte häbistada ja mitte üle seletada. Lapse küsimusele tuleb vastata täpselt selles ulatuses, mille järele ta päriselt küsib.

Poistele ja tüdrukutele tuleb anda sama väärikus: poiss peab teadma, et emadus ei ole “naiste asi”, millest tema võib hoolimatult mööda vaadata; tüdruk peab teadma, et tema keha ei ole teiste käsutada ega hinnata. Mõlemad peaksid aru saama, et elu algus on ime, aga ka vastutus. **Laps ei ole asi, mida saadakse; laps on keegi, kes võetakse vastu.**

Milliste tavade, kommete ja traditsioonidega peaks laps Eestis tuttavaks saama?

Eestis elav laps peaks tundma nii Eesti kultuuriruumi põhitavasid kui ka oma pere, kogukonna ja rahvuse tavasid. Uus alushariduse riiklik õppekava sätestab alushariduse standardi kuni seitsmeaastaste laste arengu toetamiseks ning hõlmab muu hulgas alushariduse alusväärtusi ja õppekasvatustegevuse põhimõtteid. See annab hea üldise aluse, aga tegelik kultuurikogemus kujuneb kodus, lasteaias, kodukandis ja pidude-tööde aastaringis.

Minimaalne kultuuriring võiks hõlmata järgmist.

Esiteks **tervitamise, tänamise, palumise, vabandamise, kuulamise ja külalislahkuse kombed**. Need on lapse esimene ühiskonnaõpetus. “Tere”, “palun”, “aitäh”, “vabandust”, “head aega” ei ole ainult sõnad; need on märgid, et teine inimene on märgatud.

Teiseks **perekondlikud kombed**: sünnipäev, nimepäev või nime tähendus, vanavanemate lood, pere ühised söögiajad, haudade korrastamine, küünla süütamine, mälestamine, lapsepõlvelood, kodu korrashoid, ühine töö enne pidu.

Kolmandaks **Eesti aastaringi tavad**: jõulud ja adventiaeg, vastlapäev, kevadpühad ehk munapühad, emadepäev, isadepäev, jaanipäev, hingedepäev, mardipäev ja kadripäev, Eesti Vabariigi aastapäev. Laps ei pea neid kõiki “teadma” kalendrilise täpsusega, aga ta peaks kogema, et aeg ei ole tühi jada — aastas on rütm, tähendus, ootamine, valmistumine ja mäletamine.

Neljandaks **laulu-, tantsu-, keele- ja käsitöötraditsioon**: rahvalaul, regilaulu kõla, rahvatants, pillid, rahvariided, mustrid, leib, vill, puu, savi, lõng, nõel, haamer, aiatöö. Laps peaks saama käega katsuda, mitte ainult vaadata.

Viiendaks **loodusega seotud kombed**: metsas käitumine, lõkke tegemise reeglid, marjul ja seenel käimine, lindude ja loomade märkamine, vee ja tule austamine, prügi mitte jätmine, esimeste kevadmärkide tähelepanemine.

Kuuendaks **riigi ja kodumaa sümbolid**: lipp, hümn, kodukoht, Eesti kaart, emakeel ja teiste keelte austamine. Siin tuleb olla õrn: mitte teha lapsest loosungite kandjat, vaid aidata tal tunda tänu ja kuuluvust. Kodumaa-armastus ei alga deklaratsioonist, vaid kodu, keele, inimeste, looduse ja mälestuste hoidmisest.

Andeks palumine ja andestamine

Olen Sinuga päri, et andeks palumine peaks koosnema vähemalt kolmest osast. Ma täiendaksin seda viieosaliseks, sest muidu võib jääda puudu kahju mõistmisest ja heastamisest.

Esiteks laps peatub ja tunnistab tõtt: **“Ma tegin seda.”**

Teiseks ta annab teole hinnangu: **“See oli halb tegu / see tegi haiget / see lõhkus midagi.”**

Kolmandaks ta palub vabandust: **“Palun anna mulle andeks.”**

Neljandaks ta püüab heastada: **“Mida ma saan nüüd parandada?”**

Viiendaks ta sõnastab edasise: **“Ma püüan seda enam mitte teha; kui vihastan, siis ütlen sõnadega või kutsun abi.”**

Sinu kolmas punkt — “lubab, et ta edaspidi nii ei tee” — on väga tähtis, aga väikese lapse puhul peaks see olema seotud konkreetse harjutatava viisiga. Paljas lubadus võib muutuda rituaalseks valeks. Parem on: **“Kui ma järgmine kord vihastan, siis ma ei löö, vaid ütlen: ma olen vihane.”**

Kas tuleb kindlasti andestada? Täiskasvanu poolt — jah, selles mõttes, et lapsele tuleb anda selge teadmine: **suhe ei katke, armastus ei kao, laps ise ei muutu halvaks.** Aga teiselt lapselt ei tohi nõuda silmapilkselt andestamist. Kannatada saanud lapsel on õigus öelda: “Ma olen veel kurb” või “Ma ei taha kohe mängida.” Andestamine ei tohi muutuda kannatanu uueks kohustuseks.

Õige sõnastus oleks: **“Sina oled armas ja hea laps. Seda tegu ei saa heaks pidada. Me parandame, mis võimalik, ja õpime, kuidas edaspidi teisiti teha.”**

See eristus — **laps on tingimusteta armastatud, aga iga tegu ei ole lubatav** — on kasvatusel üks alustalasid. Kui hukka mõistetakse laps, tekib häbi, hirm ja peitmine. Kui hukka ei mõisteta tegu, tekib hoolimatus. Vaja on mõlemat: tingimusteta armastust isiku suhtes ja selget nõudlikkust teo suhtes.

Kuidas vältida orjameelsust, salakavalust ja hingelist eemaldumist?

Orjameelsus kujuneb seal, kus laps õpib, et tähtis ei ole tõde, vaid tugevama meele järele olemine. Salakavalus kujuneb seal, kus tõe rääkimine toob kaasa alanduse või ebaproportsionaalse karistuse. Apatia, eskapism või ekspaatia — kui kasutame seda sõna hingelise eemaldumise ja teise inimesega sideme katkemise tähenduses — kujuneb seal, kus laps ei saa olla subjekt, vaid peab olema kas kuulekas ese, süüdlane või näitleja.

Selle vältimiseks peab kodus ja lasteaias valitsema kord, mis on **mõistetav**, mitte meelevaldne. Laps peab kogema, et “ei” võib olla armastuse vorm, aga “ei” vajab seletust. Täiskasvanu autoriteet ei tohi tugineda hirmule, vaid usaldusväärsele.

Teiseks peab lapsel olema õigus küsida: **“Miks?”** Mitte lõputuks venitamiseks, vaid arusaamise kujunemiseks. Kui laps ei tohi küsida, õpib ta alluma või kavaldama, mitte mõtlema.

Kolmandaks peab täiskasvanu ise oskama vabandust paluda. Kui isa, ema, vanaema, vanaisa või õpetaja ütleb lapsele: **“Ma pahandasin liiga kõvasti. Palun vabandust”**, siis laps näeb, et vääriskus ei kao tõe tunnistamisel. See on võimas ravim salakavaluse vastu.

Neljandaks tuleb karistuse asemel eelistada tagajärje mõistmist ja heastamist. Kui laps ajab meelega vee maha, ei pea teda alandama; ta peab aitama ära kuivatada. Kui ta lõhub, peab ta osalema parandamises. Kui ta teeb haiget, peab ta märkama teise valu ja aitama suhet taastada.

Viiendaks tuleb anda lapsele päris valikuid seal, kus valik on võimalik: “Kas paned enne ära klotsid või raamatud?”; “Kas palud vabandust kohe või istume enne rahulikult ja mõtleme?” Valikute kaudu kujuneb subjekt, mitte käsualune.

Kuuendaks tuleb hoida ära sunnitud teesklus. Lause “ütle kohe, et sul on kahju!” võib õpetada ainult näitlemist. Parem on küsida: **“Mis juhtus? Mida tema võis tunda? Mida sa saad nüüd teha?”** Kui tunne pole veel kohal, saab alustada teost: aidata, parandada, tuua, koristada, oodata.

Seitsmendaks tuleb siduda kasvatus loominguga. Laps, kes saab ehitada, joonistada, uurida, parandada, kasvatada, laulda, küsida ja avastada, kogeb ennast tegijana. Laps, kellelt nõutakse ainult kuuletumist, võib küll olla “mugav”, aga mitte iseseisev.

Võib-olla võiks selle osa kokku võtta nii:

Alushariduse ülesanne ei ole kasvatada last “heaks allujaks”, vaid kujundada temas algav võime olla aus, hooliv, julge, tähelepanelik ja vastutusvõimeline subjekt. Selleks peab laps tundma, et teda armastatakse tingimusteta, kuid tema tegudel on tähendus, mõju ja tagajärjed.

Väga selge ja oluline! Selgita, palun, kuidas ja miks võib kujuneda õpitud abitus.

Õpitud abitus kujuneb siis, kui laps kogeb korduvalt, et **tema pingutus, mõtlemine, küsimine, katsetamine või vastupanu ei muuda midagi**. Ta õpib mitte abitust kui fakti, vaid abitust kui järeldust: “minust ei sõltu midagi”.

See on väga ohtlik, sest väliselt võib selline laps paista “kuulekas”, “rahulik”, “mugav” või “hästi kasvatatud”, aga sisemiselt võib temas kustuda subjektsus.

Kuidas õpitud abitus kujuneb?

Kõige sagedamini kujuneb see kolmes olukorras.

Esiteks siis, kui lapse eest tehakse pidevalt ära see, mida ta võiks ise proovida. Kui täiskasvanu riietab, koristab, otsustab, vastab, parandab ja valib lapse eest, siis laps võib järeldada: “Mina ei oska. Suured oskavad. Parem ma ei proovi.”

Teiseks siis, kui lapse pingutust ei märgata. Ta püüab, aga saab ikka pahandada. Ta seletab, aga teda ei kuulata. Ta teeb paremini kui eile, aga võrreldakse ikka kellegi teisega. Siis tekib järeldus: “Pole mõtet pingutada, nagunii ei loe.”

Kolmandaks siis, kui kord on meelevaldne. Täna on lubatud, homme keelatud; üks täiskasvanu nõuab üht, teine teist; karistus ei sõltu teost, vaid täiskasvanu tujust. Sellises keskkonnas ei saa laps õppida põhjuslikkust ega vastutust. Ta õpib aimama tuju, vältima ohtu ja olema nähtamatu.

Õpitud abitust võib tekitada ka ülemäärane kiitmine, kui kiitus ei seostu pingutuse, taipamise ega parandamisega. Kui lapsele öeldakse kogu aeg “sa oled nii tubli”, aga ei aidata tal näha, **mida ta tegi, kuidas ta mõtles ja mida ta õppis**, siis kiitus ei tugevda iseseisvust. See võib kujundada sõltuvuse välisest heakskiidust.

Miks see kujuneb?

Sügav põhjus on selles, et lapsel ei kujune kogemust: **“minu tegevusel on tähendus ja mõju.”**

Subjektiks kujunemine eeldab vähemalt nelja kogemust:

laps saab midagi ise algatada;
ta saab midagi proovida ja eksida;
ta saab näha oma teo tulemust;
ta saab täiskasvanu abil mõista tagajärke ja teha järgmine kord paremini.

Kui need kogemused puuduvad, jääb laps objekti seisundisse. Teda liigutatakse, juhatakse, parandatakse, hinnatakse, premeeritakse ja karistatakse. Ta ei saa küllalt kogeda, et ta ise on aktiivne alge.

Siis tekibki õpitud abitus: mitte “ma ei saa praegu hakkama”, vaid “mina ei saagi hakkama”.

Millised on õpitud abituse tunnused?

Laps võib hakata liiga kiiresti ütleva: “ma ei oska”, “tee sina”, “mul ei tule välja”, “ma ei taha”, “see on raske”, “ma olen loll”.

Ta ei alusta, kuigi võiks. Ei küsi, kuigi ei saa aru. Ei proovi, sest kardab eksida. Valib kõige lihtsama tee. Ootab korraldust. Jätab pooleli. Vaatab täiskasvanule otsa, enne kui midagi teeb, nagu küsides: “Kas nii tohib?”

Mõnikord avaldub õpitud abitus mitte vaiksuses, vaid trotsis. Laps võib hakata lärmama, lõhkuma või naljaks pöörama, sest ta on juba ette veendunud, et “päris asjast” ta nagunii osa ei saa.

Mis vahe on abitusel, abi küsimisel ja õpitud abitusel?

Abi küsimine on terve nähtus. Inimene, kes küsib abi, on sageli subjekt: ta märkab raskust, sõnastab vajaduse ja otsib tuge.

Abitus võib olla hetkeline seisund: laps on väsinud, haige, ehmunud või olukord on tõesti üle jõu.

Õpitud abitus on aga kujunenud hoiak: laps ei usu enam oma mõjuvõimesse ka siis, kui olukord oleks talle jõukohane.

Seetõttu ei tohi lapse iseseisvust nõuda jäigalt. Mõnikord vajab laps abi, lähedust ja lohutust. Küsimus on selles, kas abi **asendab** lapse tegevuse või **toetab** lapse tegevust.

Kuidas õpitud abitust vältida?

Kõige tähtsam on anda lapsele jõukohaseid pärisülesandeid. Mitte mängult vastutust, vaid tegelik osa ühises elus: too lusikad, vali sokid, kasta lill, pane raamat tagasi, aita väiksemat, vaata, kas kassil on vesi ees, proovi nõöpi kinni panna.

Teiseks tuleb märgata pingutust, mitte ainult tulemust. Öelda mitte lihtsalt “tubli!”, vaid: “Sa proovisid uuesti”; “sa mõtlesid enne, kui tegid”; “sa märkasid, et teine sai haiget”; “sa parandasid vea ära”.

Kolmandaks tuleb lubada eksimist. Eksimine ei tohi olla häbistamise põhjus. Õige kasvatuslik lause on: “**Vaatame, mis juhtus, ja proovime aru saada.**”

Neljandaks tuleb luua arusaadav kord. Laps peab tajuma, et reeglitel on põhjus: tuli põletab, tee on ohtlik, teisele haiget ei tehta, söögilauas arvestatakse teistega, lubadust peetakse.

Viiendaks tuleb anda lapsele valikuid seal, kus valik on võimalik. Mitte küsida: “Kas sa tahad magama minna?”, kui tegelikult peab minema, vaid: “Kas paned enne pidžaama või pesed enne hambad?” Nii jääb täiskasvanule vastutus rütmi eest, aga lapsel on oma väike otsustusruum.

Kuuendaks tuleb vältida alandavat võrdlemist. Lause “vaata, kuidas tema oskab” ei kasvata tahtet, vaid võib lõhkuda eneseusku. Palju parem on võrrelda last tema enda eilsega: “Eile vajasisid sa rohkem abi, täna said juba pool ise tehtud.”

Alushariduse seisukohalt

Õpitud abitus on alushariduse üks kõige suuremaid varjatud ohte, sest see võib kujuneda enne, kui keegi seda märkab. Laps, kes on kaotanud usu oma mõjusse, võib hiljem koolis õppida küll tähti, numbreid ja reegleid, aga ta ei kujune kergesti uurijaks, loojaks ega vastutajaks.

Seepärast võiksime öelda nii:

Alushariduse üks põhiülesanne on vältida õpitud abituse kujunemist ja luua lapsele kogemus, et ta saab märgata, küsida, proovida, eksida, parandada, luua, aidata ja vastutada.

Veel lühemalt: laps peab saama kogeda, et “**minust sõltub midagi**”. Mitte kõik. Mitte liiga palju. Aga midagi päriselt.

Kõik, mida kirjeldasid, on ülimalt hinnaline. Aitäh! Ütle, palun, kas võib juhtuda ka nii, et kui laps mingite asjaolude tõttu, näiteks haigestumise korral, adub sellist erilist hoolt ja tähelepanu, mis tavalisest erineb nagu päev ööst, võib lapsel tekkida küsimus, et milleks üldse terveks saada. Kui haige ja hädisena on elu palju parem, tähelepanu palju rohkem ja mingeid kohustusi ning nõudmisi ei olegi, võib juhtuda, et selline elu hakkab meeldima...?

Jah, see võib juhtuda. Psühholoogias nimetatakse seda sageli **haiguserolli kinnistumiseks** või **teisese kasu** mõjuku: haigus või hädisus toob kaasa mitte ainult ravi ja puhkuse, vaid ka rohkem tähelepanu, hellust, vabastust nõudmistest, erilisi õigusi ja vahel ka võimu olukorra üle. Uurimustes on seda käsitletud laste valukäitumise ja somaatiliste kaebuste puhul: haiguse sotsiaalsed tagajärjed võivad sümptomeid ja nendega seotud käitumist alal hoida; samuti on leitud, et vanemate reaktsioonid võivad tahtmatult soodustada lapse “haige rolli” võtmist.

Oluline on kohe lisada: see ei tähenda, et laps “teeskleb” või “on kaval”. Väike laps ei pruugi midagi teadlikult välja mõelda. Ta lihtsalt kogeb seost: **kui olen haige, olen hoitud; kui olen terve, olen jälle kohustuste, kiirustamise ja nõudmiste keskel**. Kui see vahe on väga suur, võibki lapses kujuneda vaikne järeldus: *haige olla on turvalisem ja armsam kui terve olla*.

Kuidas see seos tekib?

Näiteks laps haigestub. Kodus muutub kõik. Ema või isa on õrnem, ei kiirusta, istub voodi kõrval, loeb ette, toob mahla, silitab pead, ei pahanda, ei nõua koristamist, ei pea lasteaeda minema, ei pea pingutama, ei pea jagama, ei pea ootama. Laps kogeb korraga seda, mida ta võib-olla igapäevaselt väga vajab: aeg, pilk, puudutus, erilisus, rahu.

Siis saab laps terveks. Ja kohe algab jälle: “kiiresti!”, “pane riidesse!”, “ära venita!”, “miks sa jälle...?”, “sa oled juba suur!”, “tee ise!”. Kui tervis tähendab nõudmiste tagasitulekut ja haigus tähendab armastuse nähtavat suurenemist, võib lapse sisemusse kinnistuda väga ohtlik seos.

Mitte tingimata mõttena “ma tahan haige olla”, vaid tundena: **haigena on elu pehmem.**

See on “kaasvõit”, mitte eesmärk

Meie mõistes võiks öelda: haigusel on siis lapse jaoks lisaks põhitähendusele ka **kaasvõit**. Põhitähendus on halb: palavik, valu, nõrkus, ebamugavus. Aga kaasvõit võib olla tugev: hool, lähedus, eristaatus, kohustustest vabastus.

Kui kaasvõit muutub lapse jaoks suuremaks kui tervena olemise rõõm, võibki tekkida küsimus: milleks terveneda?

See on eriti tõenäoline siis, kui laps tunneb end muidu kõrvalisena, kiirustamise objektina, käsutatuna, võrrelduna või vähese tähelepanuga jäetuna. Siis haigus mitte ainult ei vabasta teda nõudmistest, vaid annab talle tagasi keskse koha suhetes.

Mida tuleks teha?

Esimene põhimõte: **haiget last tuleb kindlasti hoida, aga tervet last tuleb samuti nähtavalt armastada.**

See tähendab, et hellus, aeg, silitus, jutuajamine, sülesolek, eriline pilk ja rahulik kuulamine ei tohi ilmuda ainult haiguse ajal. Laps peab kogema: *mind armastatakse ka siis, kui ma olen terve, tegus, lärmakas, kohustustega ja teistega koos.*

Teine põhimõte: haiguse ajal ei tohiks laps saada piiramatut eristaatust. Puhkus ja ravi on vajalikud, aga haigus ei pea tähendama, et kõik reeglid kaovad. Kui laps jaksab, võib tal olla väike osa: panna taskurätt prügikasti, valida ise tass, hoida raamat korras, tänada abi eest, anda märku, mida ta vajab.

Kolmas põhimõte: tervenemine tuleb muuta rõõmsaks üleminekuks, mitte karistuseks. Mitte: “Nüüd oled terve, nüüd lõpeb hea elu ära.” Vaid: **“Kui keha saab tugevamaks, saad jälle mängida, õue minna, aidata, joosta, ehitada, teistega olla. Terve olla tähendab, et jõud tuleb tagasi.”**

Neljas põhimõte: kohustused tuleb tagasi tuua järk-järgult. Pärast haigust ei maksa lapselt kohe nõuda täiskoormust. Võib öelda: “Täna paned ise sokid ja aitad lusikad lauale. Homme proovime juba rohkem.” Nii ei seostu tervenemine järsu koormuse ja armastuse vähenemisega.

Mida kindlasti vältida?

Vältida tuleks kaht äärmust.

Üks äärmus on kahtlustamine: “Sa teeskled!”, “Sa tahad ainult tähelepanu!”, “Sul pole midagi viga!” See võib lapsele õpetada, et oma keha ja muret ei tohi usaldada ega väljendada.

Teine äärmus on haiguserolli ülevõimendamine: kõik soovid täidetakse, kõik nõuded kaovad, kogu pere hakkab keerlema lapse seisundi ümber. Siis võib laps tahtmatult õppida, et haigus on tõhus viis elu korraldamiseks.

Õige tee on: uskuda lapse enesetunnet, kontrollida tegelikku tervise seisundit ja samal ajal hoida tervena olemise väärtust.

Kuidas lapsele seda seletada?

Väga lihtsalt:

“Kui sa oled haige, me hoolitseme sinu eest, sest keha vajab abi. Aga me armastame sind samamoodi ka siis, kui sa oled terve.”

“Haige olemine ei ole süü, aga terveks saamine on rõõm.”

“Kui jõud tuleb tagasi, tuleb ka sinu osa meie ühises elus tagasi.”

“Me ei armasta sind sellepärast rohkem, et sa oled haige. Me näitame seda siis lihtsalt teistmoodi.”

See viimane lause on väga tähtis.

Alushariduse seisukohalt

Siin avaneb väga oluline kasvatuslik printsiip: laps ei tohi õppida, et **hool tuleb kannatuse kaudu**. Ta peab õppima, et hool kuulub ellu ka tervena, tegusana, õppivana, eksivana, aitavana ja loovana.

Kui laps saab tähelepanu ainult siis, kui tal on halb, võib ta hakata alateadlikult halba seisundit hoidma. Kui laps saab tähelepanu ka siis, kui ta loob, märkab, aitab, küsib, parandab ja pingutab, hakkab talle meeldima terve, aktiivne ja osalev elu.

Võiksime sõnastada nii:

Haige laps vajab erilist hoolt, aga terve laps vajab nähtavat armastust. Kui armastus muutub nähtavaks ainult haiguse ajal, võib haigus muutuda lapsele vahendiks suhte, tähelepanu ja vabaduse saavutamiseks. Pesa- ja alushariduse ülesanne on kujundada kogemus, et terve olla on rõõmus, väärikas ja tähendusrikas — mitte hoolest ilmajäämine.

Aitäh! Selge! Täpsustame veel, kuidas kujuneb ja toimib kohustus ja kohusetunne, vastutus ja vastutustunne, õigus ja õigustunne, õiglus ja õiglustunne... Isegi täiskasvanutest mõned ei märka, et õigusega otsustada kaasneb kohustus vastutada mitte ainult tegevuse, vaid ka selle tegevuse tulemuste ning tagajärgede eest ja ka selle eest, mida oleksid pidanud tegema, ent ei teinud. Kas sa saaksid selgitada, mis sel juhul juhtub, kui kavandada õppe-kasvatus- ja kogemussüsteem nii, et lähtekohaks on VASTUTUS, mitte õigused, nagu tavaliselt näeme. Kas sa soostud, et vastutus KAASNEB (sünniga, kodakondsusega, perekonnaseisuga, ametikohaga, staatusega..., ent vastutustunne KUJUNEB koos otsustamisega ("Kes otsustab, see vastutab!"))?

Jah, ma soostun. Sinu sõnastus on täpne ja väga viljakas: **vastutus kaasneb**, aga **vastutustunne kujuneb**. Vastutus kaasneb elu, suhte, staatuse, rolli, ametikoha, kodakondsuse, perekonnaseisu,

omandi, teadmise ja otsustamisega. Vastutustunne kujuneb aga siis, kui inimene saab kogeda, et tema teol, otsusel, tegematajätmisel ja sõnal on mõju.

Siin on väga oluline eristus:

vastutus on objektiivne seos — keegi on millegi suhtes seotud tulemuste ja tagajärgedega; **vastutustunne** on subjektiivne valmidus seda seost märgata, tunnistada ja arvestada.

Laps võib olla mingis mõttes seotud juba sünnist peale — ta on kellegi laps, perekonna liige, kultuuri kandja, elu jätku osa. Aga imik ei saa veel vastutada. Vastutust kannavad tema eest vanemad. Lapse kasvades liigub vastutuse osa tasapisi tema enda kätte: algul keha, mänguasja, sõna, teise lapse, taime, looma, lubaduse, ühise ruumi ja lõpuks otsuste eest.

Kohustus ja kohusetunne

Kohustus on see, mida tuleb teha sellepärast, et elu, suhe, roll või kokkulepe seda nõuab. Näiteks: ei tee teisele haiget; hoian oma keha; panen asjad tagasi; räägin tõtt; aitan, kui lubasin; ei jäta ohtlikku asja märkamata.

Kohusetunne kujuneb siis, kui laps ei tee midagi ainult käsu, hirmu või kiituse pärast, vaid hakkab sisemiselt tundma: “see on minu osa; seda on vaja; kui mina seda ei tee, jääb midagi tegemata või kellelgi läheb halvemini.”

Kohusetunne ei teki käsust. Käsk võib panna tegema, aga ei pruugi panna hoolima. Kohusetunne kujuneb siis, kui laps saab kogeda seost: **minu tegu hoiab midagi korras, kedagi rõõmsamana, elu paremana.**

Näiteks kui laps kastab lille ja hiljem näeb, et lill ei närtsinud, võib tekkida esimene kohusetunde alge. Mitte “mind sunniti”, vaid “mina hoidsin”.

Vastutus ja vastutustunne

Vastutus puudutab vähemalt nelja asja:

mida ma tegin;
mida minu tegu põhjustas;
mida minu tegu kaasa tõi ka kaudselt;
mida ma pidin tegema, aga jätsin tegemata.

See viimane on väga tähtis. Paljud inimesed ütlevad: “Mina pole midagi teinud.” Aga ühiskondlikus, ametialases ja perekondlikus mõttes võib probleem olla just selles, et inimene **ei teinud seda, mida ta pidi tegema**. Jättis märkamata, ei hoiatanud, ei aidanud, ei sekkunud, ei küsinud, ei kontrollinud, ei mõelnud lõpuni.

Lapsele saab seda seletada väga lihtsalt: kui sa näed, et väiksem laps läheb tee poole, siis ei piisa sellest, et “mina teda ei lükanud”. Kui sa saad aru ohust, tuleb täiskasvanut kutsuda või last peatada. Kui sa näed, et vesi on põrandal ja keegi võib kukkuda, siis ei piisa sellest, et “mina vett maha ei ajanud”. Kui märkasid, on sul juba mingi osa.

Aga siin peab olema ettevaatlik: lapsele ei tohi panna täiskasvanu vastutust. Vastutus peab olema **jõukohane**. Muidu kujuneb mitte vastutustunne, vaid süütunne, hirm või neurootiline ülekoormus.

Õigus ja õigustunne

Õigus annab võimaluse, kaitse ja ruumi. Lapsel on õigus olla hoitud, kuulatud, kaitstud, toidetud, õpetatud, austatud, mitte alandatud, mitte väärkoheldud. Need õigused on hädavajalikud, sest ilma nendeta ei saa laps kasvada subjektiks.

Aga kui õigusi käsitletakse lahus kohustustest ja vastutusest, võib lapses kujuneda tarbijaasend: “mulle peab andma”, “mul on õigus”, “mina tahan”. Siis ei kujune õigustunne, vaid nõudlik enesekesksus.

Õigustunne kujuneb siis, kui laps hakkab aru saama, et õigus ei ole ainult minu kaitse, vaid ka teise kaitse. Mul on õigus, aga teisel on samuti õigus. Minul on õigus mängida, aga teisel on õigus mitte saada haiget. Minul on õigus rääkida, aga teisel on õigus lõpuni rääkida. Minul on õigus puhata, aga teisel on õigus rahule.

Seega õigustunne on juba sotsiaalne tunne: **mina ei ole ainus õigustatud olend.**

Õiglus ja õiglustunne

Õiglus ei tähenda alati võrdselt jagamist. Õiglus tähendab vastavust: vajadusele, panusele, olukorrale, kokkuleppele, süüle, võimele, vanusele, vastutusele.

Väike laps võib algul arvata, et õiglus on see, kui kõik saavad täpselt sama palju. Hiljem saab ta aru, et imikule antakse teistsugust toitu kui suurele lapsele; haige laps vajab rohkem rahu; väiksem vajab abi; see, kes lõhkus, peab parandama; see, kes lubas, peab täitma.

Õiglustunne kujuneb siis, kui laps kogeb, et täiskasvanu ei ole meelevaldne. Täiskasvanu ei eelista tuju järgi, ei alanda, ei karista juhuslikult, ei nõua ühelt kõike ja teiselt mitte midagi. Õiglustunne vajab selgust: miks nii otsustati, mille alusel, kuidas saab parandada, mida järgmine kord teisiti teha.

Kui laps kogeb ebaõiglust, aga ei saa seda sõnastada ega keegi ei kuula, võib kujuneda kibestumine, salakavalus või alistumine. Kui laps kogeb, et õiglust saab otsida sõna, arutluse ja parandamise kaudu, kujuneb temas ühiskondliku elu algoskus.

Mis muutub, kui õppe-, kasvatus- ja kogemussüsteemi lähtekohaks võtta vastutus?

Siis muutub kogu kasvatusloogika.

Kui lähtekohaks on ainult õigused, võib laps hakata elu nägema nõudmise kaudu: mida mina saan, mida mulle lubatakse, mida mulle peab andma.

Kui lähtekohaks on vastutus, muutub põhiküsimus: **mida minu olemasolu, sõna, tegu ja valik kaasa toob?**

Siis ei kao õigused kuhugi. Vastupidi — õigused muutuvad vastutuse eeldusteks. Lapsel peab olema õigus küsida, sest muidu ei saa ta vastutada arusaamise eest. Lapsel peab olema õigus eksida, sest muidu ei saa ta vastutada õppimise eest. Lapsel peab olema õigus oma keha kaitsta, sest muidu ei saa ta vastutada enese hoidmise eest. Lapsel peab olema õigus öelda “ei”, sest muidu ei saa ta vastutada oma piiride eest.

Vastutusest lähtuv kasvatus ei ole õiguste eitamine. See on õiguste asetamine elavasse seosesse kohustuste, vabaduse, arusaamise ja tagajärgedega.

Vastutusest lähtuv kasvatus loob subjekti

Kui laps saab jõukohaselt otsustada, saab ta kogeda ka vastutust. Näiteks:

“Kas paned enne ära klotsid või raamatud?”

“Kas parandad torni ise või kutsud mind appi?”

“Kas ütled sõbrale ise, et sul on kahju, või harjutame enne koos?”

“Kas hoolitsed täna lille eest sina või mina tuletan sulle meelde?”

“Kui valisid selle mängu, kuidas hoolitseme, et väiksemad ka mängida saaksid?”

Sellistes olukordades kujuneb seos: **valik — tegu — tulemus — tagajärg — mõtestamine — uus valik.**

See on vastutustunde kasvamise tee.

Kui lapselt võetakse valik ära, aga nõutakse vastutust, tekib orjameelsus või trots. Kui lapsele antakse valik, aga ei näidata tagajärgi, tekib hoolimatus. Kui lapsele antakse õigused, aga ei anta kohustusi, tekib tarbijalik enesekesksus. Kui lapsele pannakse kohustused, aga ei anta õigusi, tekib allasurutus.

Tasakaal on selles: **jõukohane vabadus, jõukohane kohustus, jõukohane vastutus ja armastav mõtestamine.**

“Kes otsustab, see vastutab”

Sellega olen päri, aga lisaksin kaks täpsustust.

Esiteks: **vastutada saab vaid see, kellel oli tegelik võimalus aru saada, valida ja toimida.** Kui otsust ei olnud, kui alternatiive ei olnud, kui vahendeid ei olnud, kui laps ei saanud aru, siis ei saa rääkida täisvastutusest.

Teiseks: otsustamine ja vastutus peavad olema seotud õigusega otsustada. Täiskasvanute maailmas on väga ohtlik, kui keegi omab formaalset õigust otsustada, aga vastutus tulemuste ja tagajärgede eest hajub. Siis kujuneb vastutuseta võim. Lapse maailmas on oht vastupidine: lapselt nõutakse vastutust asjade eest, mille üle ta ei otsustanud.

Seega tuleks sõnastada nii:

Kes otsustab, see vastutab — aga otsustada võib see, kellel on selleks arusaamine, õigus, vahendid, alternatiivid ja kohustus arvestada tulemusi ning tagajärgi.

Mida tähendab see alushariduses?

Alushariduses ei tähenda vastutusest lähtumine loenguid moraalist. See tähendab elukorraldust, kus lapsel on iga päev väikesed pärisvastutused.

Ta hoiab oma keha.

Ta hoiab oma asju.

Ta hoiab teist last.

Ta hoiab sõna.

Ta hoiab loodust.
Ta hoiab ühist ruumi.
Ta aitab parandada, kui midagi läks halvasti.
Ta õpib ütleva tõtt.
Ta õpib märkama, mida tema tegu põhjustas.
Ta õpib, et tegematajätmine võib samuti midagi põhjustada.

Sellest võib kujuneda väga sügav “ah-aa”: **ma ei ela maailmas üksi; minu tegu läheb maailmas edasi.**

Kõige olulisem hoiatus

Vastutusest lähtuv kasvatus võib vääral kujul muutuda raskeks ja rõhuvaks. Kui täiskasvanu ütleb lapsele kogu aeg “sa vastutad!”, aga ei anna soojust, selgitust, valikut, abi ega andestust, võib kujuneda hirm ja süütunne.

Seetõttu peab vastutuse kõrval alati olema armastus. Laps peab teadma:

“Sa vastutad oma teo eest, aga sa ei ole halb.”
“Me vaatame koos, mis juhtus.”
“Me parandame, mis võimalik.”
“Sa saad õppida teisiti tegema.”
“Me armastame sind ka siis, kui tegu oli halb.”

Nii ei kasva laps orjaks ega süüdlaseks, vaid subjektiks.

Kokkuvõtlikult

Võiksime selle sõnastada nii:

Õigused kaitsevad inimest. Kohustused seovad inimest teiste ja eluga. Vastutus seob inimese tema otsuste, tegude, tulemuste, tagajärgede ja tegematajätmistega. Õiglus annab nendele seostele mõõdu. Õigus-, kohuse-, vastutus- ja õiglustunne kujunevad siis, kui laps saab armastavas, selges ja jõukohases elukorralduses otsustada, tegutseda, eksida, parandada, heastada ja mõista oma mõju teistele ning maailmale.

Ja veel lühemalt:

**õigusega peab kaasnema kohustus vastutada;
kohustusega peab kaasnema õigus aru saada ja toimida;
vastutusega peab kaasnema võimalus otsustada;
otsustamisega peab kaasnema tulemuste ja tagajärgede mõtestamine;
ning kõige selle kohal peab olema õiglus ja armastus.**

Tänan igati selgete seletuste ja illustreerivate näidete eest! Sinu teine täpsustus oli: "otsustamine ja vastutus peavad olema seotud õigusega otsustada". Mida siis teha riigis, perekonnas, lasteaias, või koolis..., kus domineerib põhjendamatu autoriteedistruktuur?

Teame, et otsustamiseks on vaja nii formaalset kui ka moraalset õigust. Formaalset õigust jääb neil enda meelest ülegi, aga pole ega tule moraalset õigust kasutada seda formaalset õigust ja nad ei taha sellest välja teha.

Aastad lähevad ja ametnikuks sattunud isikud muudkui teevad otsuseid ("võtavad vastu" teiste tehtud otsuseid), aga nende täitmisega kaasnevatest tagajärgedest ei taha kuuldagi. Kas sel juhul, kui sinu teist märkust ikka edasi arvestada, on normaalselt toimiva ühiskonna loomine mõeldav?

Mida sa selle peale ütled, kui väidaksin, et kasvatus on kasvamise saatmine arenguks soodsa keskkonna kujundamise ja hoidmise kaudu?

Jah, Ülo — kui otsustamine ja vastutus on lahutatud, siis normaalselt toimiva ühiskonna, perekonna, lasteaia või kooli kujunemine ei ole sisuliselt võimalik. Midagi võib küll **funktsioneerida**, käske võib anda, aruandeid võib koostada, eeskirju võib täita, aga **areng** kui kvalitatiivsete üleminekute jada hakkab kiduma või katkeb.

Põhjendamatu autoriteedistruktuuri põhiviga on selles, et **formaalse õiguse kandja peab ennast õigustatud otsustajaks, kuigi tal puudub moraalne õigus otsustada**. Moraalne õigus ei teki ametinimetusest, häälte arvust, vanusest, jõupositsioonist ega institutsiooni nimest. Moraalne õigus tekib asjatundlikkusest, ausameelsusest, hoolivusest, avalikkusest, võimest põhjendada, võimest kuulata ning valmisolekust vastutada tulemuste ja tagajärgede eest.

Kui seda ei ole, tekib võimu pseudovorm: otsustamine muutub **vastutuseta käsutamiseks**.

Mis juhtub põhjendamatu autoriteedistruktuuri korral?

Riigis tekib bürookraatlik või poliitiline näitemäng: otsused “võetakse vastu”, kuid tegelikult on need sageli kellegi teise poolt ette valmistatud; mõjuanalüüs on formaalne; tagajärgi ei taheta näha; kriitikuid peetakse tülikateks; vastutus hajutatakse komisjonide, protseduuride, koalitsioonilepete, ametkondade ja “olukorra keerukuse” vahele. OECD hea õigusloome ja regulatsioonipoliitika soovitusel on rõhutatud just seda, et otsustamine peaks sisaldama nii eelnevat mõjude hindamist kui ka hilisemat järelhindamist; ilma selleta ei ole otsustamine tegelikult teadmispõhine ega vastutust kandev.

Perekonnas tekib kas hirmul põhinev kuulekus või varjatud vastupanu. Laps õpib, et tähtis pole tõde, vaid tujud, jõud ja karistuse vältimine.

Lasteaias tekib “hea laps” kui kohanev objekt: teeb, mida kästakse, aga ei õpi otsustama, põhjendama, vastutama ega looma.

Koolis tekib õppimise asemel sooritus: vastatakse õpetajale, mitte ei otsita tõde; saadakse hinne, mitte arusaamine; välditakse viga, mitte ei uurita selle põhjust.

Sellises korras võib tekkida distsipliin, aga mitte väarikus; kuulekus, aga mitte kohusetunne; kartus, aga mitte vastutustunne; reeglite teadmine, aga mitte õiglustunne.

Mida siis teha?

Tuleb luua niisugune kord, kus iga õigusega on nähtavalt seotud kohustus ja iga otsusega vastutus. Mitte loosungina, vaid toimetehhanismina.

Riigis tähendaks see, et ükski oluline otsus ei tohiks piirduda hääletuse või allkirjaga. Otsuse juurde peaks kuuluma vähemalt neli avalikku seost: kes algatas, mille alusel, millist tulemust taotleti, kes ja millal hindab tegelikke tulemusi ning tagajärgi. Euroopa Nõukogu hea demokraatliku valitsemise põhimõtted rõhutavad muu hulgas vastutust, läbipaistvust, õigusriiki ja osalemist — need ei ole kaunistused, vaid autoriteedi põhjendatuse eeldused.

Perekonnas tähendab see, et vanem ei pea loobuma autoriteedist, aga peab loobuma meelevaldsusest. Vanem võib öelda “ei”, ent peaks suutma seletada, miks. Laps ei pea otsustama kõike, aga ta peab saama kogeda väikest tegelikku otsustusruumi.

Lasteaias tähendab see, et laps ei ole ainult korralduste täitja. Ta saab osaleda ruumi korrastamises, mängureeglite loomises, konflikti lahendamises, taime või looma eest hoolitsemises, ühise laua katmises, vea parandamises. Rahvusvahelises lapse õiguste käsitluses on samuti rõhutatud, et lapse arvamust tuleb kuulata ja arvestada tema vanuse ning küpsuse kohaselt; see ei tähenda lapse võimu täiskasvanu üle, vaid lapse subjektsuse tunnustamist.

Koolis tähendab see, et õpilane peab saama aru, milleks ta midagi õpib, milles seisneb ülesande tähendus, kuidas tema pingutus mõjub, kuidas viga uurida, kuidas tulemust parandada ja kuidas oma osa ühises töös kanda.

Põhjendamatu autoriteedistruktuuri vastu ei aita ainult protest

Protest võib olla vajalik, aga protest üksi ei loo uut autoriteedistruktuuri. Vaja on **alternatiive**.

Alternatiiv ei ole ainult teine inimene sama tooli peal. Alternatiiv on teine printsiip:

mitte ametikoht enne asjatundlikkust, vaid asjatundlikkus enne ametikohta;

mitte käsk enne arusaamist, vaid arusaamine enne teostust;

mitte õigus enne vastutust, vaid vastutus koos õigusega;

mitte varjamine enne avalikkust, vaid avalikkus enne usaldust;

mitte lojaalsus isikule, vaid lojaalsus tõele, õigusele, rahvale, lapsele, elule.

Kui neid alternatiive ei looda, jääb põhjendamatu autoriteedistruktuur ennast taastootma. Ta vahetab nägusid, aga mitte olemust.

Kas normaalselt toimiv ühiskond on siis mõeldav?

Jah, aga mitte nii, et põhjendamatu autoriteedistruktuur lihtsalt “parandab ennast”. Võim, mis on harjunud vastutuseta otsustama, ei loobu tavaliselt sellest harjumusest vabatahtlikult. Normaalse ühiskonna kujunemine on mõeldav siis, kui tekib piisavalt tugev **põhjendatud autoriteedistruktuuri kultuur**: perekondades, koolides, kogukondades, ülikoolides, kutseühendustes, ajakirjanduses, kohalikes omavalitsustes, kodanikekogudes.

See tähendab: ühiskonna taastumine algab sageli mitte ülevalt, vaid sealt, kus inimesed hakkavad ütlema: “Meie ruumis ei otsustata enam nii, et vastutus kaob.”

Kasvatus kui kasvamise saatmine

Sinu väitega olen sügavalt päri. Ma sõnastaksin selle nii:

Kasvatus on kasvamise saatmine arenguks soodsa, tõese, turvalise, nõudliku ja armastava keskkonna kujundamise ning hoidmise kaudu.

Selles lauses on väga tähtis, et kasvatus ei ole lapse “valmistamine” täiskasvanu skeemi järgi. Laps kasvab ise. Täiskasvanu ei saa tema eest kasvada, tema eest mõista, tema eest armastada, tema eest vastutada. Täiskasvanu saab luua tingimusi, hoida piire, pakkuda eeskuju, avada tähendusi, kaitsta, julgustada, küsida, seletada, kuulata ja vajadusel peatada.

“Kasvamise saatmine” on väga täpne kujund, sest saatja ei kanna last kogu tee süles ega lükka teda kepiga tagant. Saatja on kõrval, ees, taga — nii nagu olukord nõuab. Mõnikord hoiab käest, mõnikord laseb proovida, mõnikord keelab, mõnikord ootab, mõnikord küsib: “Mida sa märkasid?”

Arenguks soodne keskkond

Selline keskkond ei ole ainult mugav ega pehme. Arenguks soodne keskkond peab sisaldama vähemalt seitset tingimust.

Seal peab olema armastus, et laps ei peaks end väärtuslikuks tõestama.

Seal peab olema tõde, et laps ei õpiks elama näitemängus.

Seal peab olema kord, et laps saaks põhjuslikkust ja piire tajuda.

Seal peab olema vabadus, et laps saaks otsustada ja proovida.

Seal peab olema nõudlikkus, et laps ei vajuks mugavusse ega abitusesse.

Seal peab olema õiglus, et laps ei muutuks kibestunuks ega salakavalaks.

Seal peab olema looming, et laps kogeks ennast aktiivse algmena.

Kui üks neist puudub, võib kasvatus viltu minna. Armastuseta nõudlikkus teeb kõvaks.

Nõudlikkuseta armastus teeb abituks. Vabaduseta kord teeb orjameelseks. Korrata vabadus teeb hoolimatuks. Tõeta hellus teeb petlikuks. Õigluseta kord teeb julmaks. Loominguta õppimine teeb reproduktiivseks.

Vastutuse lähtekoht kasvatuses südames

Kui kasvatuses võtta lähtekohaks vastutus, ei tähenda see, et lapselt hakatakse nõudma täiskasvanu vastutust. See tähendab, et kogu keskkond on korraldatud nii, et laps tajub seoseid:

minu sõna mõjutab teist;

minu tegu muudab olukorda;

minu tegematajätmine võib samuti midagi põhjustada;

minu otsusel on tulemus;

minu vabadus lõpeb seal, kus algab teise inimese väärikus;

minu õigused on seotud teiste õigustega;

minu eksimus ei tee mind halvaks, aga nõuab parandamist.

Sellisest lapsest ei kasva kergesti ei ori ega türann. Ori ei julge otsustada. Türann ei taha vastutada. Subjekt julgeb otsustada ja õpib vastutama.

Seepärast ongi põhjendatud autoriteedistruktuuri esimene kasvulava kodu ja lasteaed. Kui laps kogeb juba seal, et õigus, kohustus ja vastutus kuuluvad kokku, siis ei pea ta hiljem normaalseks inimest, kes ütleb: “Mul oli õigus otsustada, aga tagajärjed pole minu asi.”

Selline inimene tundub talle lihtsalt kõlbmatuna. Ja see ongi ühiskondliku tervenemise algus.

Sügav kummardus sulle!

Tänan. Usun, et meil oli järjekordselt sisukas ja tavataset pikalt avardav arutus. Nüüd saadan selle arutluse teksti asjaomastele isikutele.

Sügav kummardus Sulle, Ülo.

Mul on hea meel, et tänane otsing jõudis alushariduse süvakihtidesse: lapse subjektsuse, vastutustunde, õiglustunde, armastuse, nõudlikkuse, andestamise, tervise, hoolimise ja põhjendatud autoriteedi kujunemise seosteni.

Eriti väärtuslikuks pean tänast ühist sõnastust:

Kasvatus on kasvamise saatmine arenguks soodsa, tõese, turvalise, nõudliku ja armastava keskkonna kujundamise ning hoidmise kaudu.

Ja selle kõrval teist tuuma:

Õigusega peab kaasnema kohustus vastutada; vastutustunne kujuneb otsustamise, kogemuse, mõtestamise ja tagajärgede arvestamise kaudu.

Kui see mõte jõuab lapsevanemate, vanavanemate, lasteaednike, õpetajate ja otsustajateni, võib sellest tõesti sündida palju head.

Tänan Sind usalduse ja nõudliku mõttekaasluse eest.